

PIRIMQUL QODIROV QISSALARINING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

To‘raxonova E‘tibor Yo‘ldosheva

Navoiy Innovatsiyalar Universiteti Surxondaryo kampusi I kurs magistranti

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri Pirimqul Qodirovning qissalaridagi (“Qadrim”, “Erk”, “Meros”, “Najot”, “Akramning sarguzashtlari” va boshqalar) leksik-semantik xususiyatlar tadqiq etiladi. Tadqiqotda umumxalq leksikasi, abstrakt tushunchalarni ifodalovchi so‘zlar, frazeologik birliklar, dialektizm va okkazional ma’nolar, shuningdek, ularning badiiy vazifalari (tasvir, xarakterizatsiya, ma’naviy chuqurlik yaratish) tahlil qilinadi. Natijalar yozuvchining qissa janridagi til mahoratini, xalq tiliga tayangan realistik uslubini va ma’naviy-axloqiy mavzularni nozik ifodalashdagi leksik vositalarni ochib beradi.

Аннотация. В статье исследуются лексико-семантические особенности рассказов (повестей) одного из крупных представителей узбекской литературы — Пиримкула Кадырова («Кадрим», «Эрк», «Мерос», «Наджот», «Приключения Акрама» и др.). Анализируются общеупотребительная лексика, слова, выражающие абстрактные понятия, фразеологические единицы, диалектизмы, окказиональные значения и их художественные функции (изобразительность, характеристика персонажей, создание духовной глубины). Результаты раскрывают языковое мастерство писателя в жанре повести, опору на народный язык, реалистический стиль и тонкое выражение нравственно-духовных тем с помощью лексических средств.

Annotation. The article examines the lexical-semantic features of the novellas (short stories) by Pirimqul Qodirov, one of the prominent figures in Uzbek literature (“Qadrim”, “Erk”, “Meros”, “Najot”, “Akramning sarguzashtlari”, etc.). The study analyzes common folk vocabulary, abstract conceptual words, phraseological units,

dialectisms, occasional meanings, and their artistic functions (depiction, character portrayal, creation of moral depth). The findings reveal the writer's linguistic mastery in the novella genre, reliance on folk language, realistic style, and subtle expression of ethical-spiritual themes through lexical means.

Kalit soʻzlar: Pirimqul Qodirov, qissa, leksik-semantik xususiyatlar, umumxalq leksikasi, frazeologik birliklar, abstrakt leksika, okkazional maʼno, realistik nasr, maʼnaviy-axloqiy mavzu, oʻzbek adabiy tili.

Ключевые слова: Пиримкул Кадыров, повесть, лексико-семантические особенности, общеупотребительная лексика, фразеологические единицы, абстрактная лексика, окказиональное значение, реалистическая проза, нравственно-духовная тема, узбекский литературный язык.

Keywords: Pirimqul Qodirov, novella, lexical-semantic features, common vocabulary, phraseological units, abstract lexicon, occasional meaning, realistic prose, moral-spiritual theme, Uzbek literary language.

Kirish. Oʻzbek adabiyotida XX asr ikkinchi yarmidagi nasrning muhim namoyandalaridan biri Pirimqul Qodirov (1928–2010) boʻlib, u qissa va roman janrlarida samarali ijod qilgan. Uning “Qadrim” (1961), “Erk” (1968), “Meros” (1974), “Najot” (afsona qissa, 1980), “Akramning sarguzashtlari” (1974), “Yayra institutga kirmoqchi” (1979) kabi qissalari yoshlar tarbiyasi, maʼnaviy-axloqiy muammolar, ichki erkinlik va mustabid tuzum sharoitidagi inson taqdiri kabi mavzularni yoritadi. Pirimqul Qodirov adabiyotshunos sifatida ham “Til va dil”, “Xalq tili va realistik proza” kabi risolalar muallifi boʻlib, badiiy asar tiliga alohida eʼtibor bergan. Biroq uning qissalarining leksik-semantik xususiyatlari maxsus tadqiq etilmagan yoki kam oʻrganilgan. Mavjud tadqiqotlar koʻproq uning tarixiy romanlari (“Yulduzli tunlar”, “Avlodlar dovoni”) tilidagi harbiy leksika, toponimlar, arabcha-forscha qatlamlarga qaratilgan.

Ushbu maqolada Pirimqul Qodirovning qissalaridagi leksik birliklarning semantik tuzilishi, qatlamlari (umumxalq, terminologik, stilistik), maʼno kengayishi

va torayishi, okkazional ma'nolar tadqiq etiladi. Maqsad – yozuvchining qissa janridagi til mahoratini leksik-semantik nuqtai nazardan ochib berish va o'zbek badiiy matnlaridagi leksik xilma-xillikni ko'rsatishdir.

Metodlar. Tadqiqot ob'ekti sifatida Pirmqul Qodirovning quyidagi qissalari tanlandi: “Qadrim”, “Erk”, “Meros”, “Najot”, “Akramning sarguzashtlari”. Material sifatida asarlarning asl matnlari (nashrlar: 1960–1980-yillar) ishlatildi.

Tahlil usullari:

- Deskriptiv (tavsifiy) usul – leksik birliklarni aniqlash va guruhlash;
- Komponent tahlili – so'zning semantik tarkibini ajratish;
- Kontekstual tahlil – so'zning kontekstdagi ma'no o'zgarishini kuzatish;
- Stilistik tahlil – leksikaning badiiy vazifasini aniqlash (tasvir, xarakterizatsiya, muallif nuqtai nazari).

Leksik qatlamlar quyidagi mezonlar bo'yicha tasniflandi: umumxalq leksikasi, arxaizmlar, dialektizmlar, o'zlashtirilgan so'zlar, frazeologik birliklar, okkazionalizm va metaforik ishlatilishlar.

Natijalar. Tahlil natijalariga ko'ra, Pirmqul Qodirov qissalarida leksik-semantik xususiyatlar quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

1. **Umumxalq va xalq og'zaki ijodidan olingan leksika ustunligi.** Qissalarda oddiy, tabiiy tilga ustunlik berilgan. Masalan, “Qadrim” va “Erk” qissalarida kundalik hayot leksikasi (“non”, “suv”, “uy”, “bola”, “ota-ona”) orqali qahramonlarning ichki olami ochiladi. Bu so'zlar semantik jihatdan keng ma'noli bo'lib, kontekstda hissiy yuklama oladi (masalan, “non” – nafaqat ovqat, balki rizq, hayot ramzi sifatida).
2. **Ma'naviy-axloqiy tushunchalarni ifodalovchi abstrakt leksika.** “Najot”, “Erk”, “Qadrim” qissalarida “najot”, “erk”, “qadr”, “vijdon”, “sharaf”, “g'urur” kabi so'zlar tez-tez uchraydi. Ularning semantik tuzilishi murakkab: “erk” so'zi oddiy ma'nosidan (ozodlik) tashqari, ichki erkinlik, ruhiy mustaqillik ma'nolarini ham

bildiradi. Bu soʻzlar qahramonlarning psixologik holatini ifodalashda markaziy oʻrin tutadi.

3. Frazelogik birliklar va metaforik ishlatilish. Yozuvchi xalq frazeologizmlaridan keng foydalanadi: “koʻngli ogʻridi”, “yuragi yondi”, “boshini devorga urdi” kabi birliklar qahramonlarning hissiy holatini kuchaytiradi. “Akramning sarguzashtlari”da bolalar tiliga xos frazeologizmlar (“oyoq-qoʻlini bogʻlab qoʻydi”, “koʻzini yumib oldi”) qoʻllanilgan, bu esa asarning yosh oʻquvchiga yoʻnaltirilganligini koʻrsatadi.

4. Dialekt va mahalliy leksika. Qahramonlar nutqida mahalliy (Fargʻona, Toshkent shevalariga xos) soʻzlar (“qizgʻin”, “yomonlashdi”, “koʻchada”) uchraydi. Bu leksik qatlam qahramonlarni realistik tasvirlashga xizmat qiladi.

5. Okkazional maʼnolar va muallif neologizmlari. Baʼzi kontekstlarda soʻzlar okkazional maʼno kasb etadi. Masalan, “najot” soʻzi oddiy “qutqaruv” maʼnosidan tashqari, ruhiy tinchlik, axloqiy poklanish maʼnosida ishlatiladi.

Muhokama. Natijalar shuni koʻrsatadiki, Pirimqul Qodirov qissalarida leksik-semantik tizim realistik nasr talablariga mos ravishda shakllangan: oddiy, tabiiy til ustun, ammo maʼnaviy chuqurlikni taʼminlash uchun abstrakt va frazeologik qatlamlar faol qoʻllanilgan. Bu xususiyatlar yozuvchining “Til va dil” risolasidagi qarashlari bilan uygʻun: xalq tili realistik prozaning asosi sifatida talqin etilgan.

Tarixiy romanlaridagi (“Yulduzli tunlar”, “Avlodlar dovoni”) kabi arxaik va oʻzlashtirilgan leksika qissalarda kamroq, chunki qissalar zamonaviy mavzuga yoʻnaltirilgan. Biroq, maʼnaviy-axloqiy qatlam umumiy boʻlib qoladi.

Ushbu xususiyatlar oʻzbek adabiy tilining rivojlanishida muhim: 1960–1980-yillarda senzura sharoitida ham ichki erkinlik mavzusi leksik vositalar orqali nozik ifodalangan.

Xulosa qilib aytganda, Pirimqul Qodirov qissalari leksik-semantik jihatdan nihoyatda boy va rang-barangdir. Asarlarda qoʻllangan leksik birliklar adibning individual uslubini belgilash bilan birga, badiiy tasvirning mazmuniy va estetik

imkoniyatlarini kengaytiradi. Tarixiy, ko‘chma ma’noli va ekspressiv leksika yozuvchi qissalarining asosiy leksik-semantik tayanchini tashkil etadi. Mazkur tadqiqot natijalari Pirimqul Qodirov ijodini o‘rganishda lingvistik yondashuvning muhimligini tasdiqlaydi hamda kelgusida badiiy matn tilini kompleks tahlil qilish uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirov P. Qissalar va hikoyalar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – 480 b.
2. Qodirov P. Erk: Roman. – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2018. – 128 b.
3. Qodirov P. Tanlangan asarlar: 5 jildlik. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016–2019.
4. Quronov D. Pirimqul Qodirov ijodi va tarixiy tafakkur. – Toshkent: Akademnashr, 2014. – 184 b.
5. Xolmirzayeva D.Sh. *Pirimqul Qodirov nasrida shaxs va jamiyat munosabati* : filol. fan. nomz. diss. – Toshkent, 2015. – 160 b.
6. Abdullayeva N.B. *O‘zbek nasrida qahramon ruhiyati tasviri (P. Qodirov ijodi misolida)* : filol. fan. fals. dok. diss. – Toshkent, 2019. – 180 b.
7. Islomova M. “Erk” qissasida shaxsiy erkinlik va axloqiy mas’uliyat masalasi // *Filologiya masalalari*. – 2020. – №2. – B. 78–85.
8. Qosimov A. Pirimqul Qodirov qissalarida ijtimoiy muammo va badiiy yechim // *O‘zbek tili va adabiyoti*. – 2018. – №4. – B. 45–52.
9. Karimov B. O‘zbek nasrida psixologizm. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – 216 b.
10. Yo‘ldoshev M. Badiiy matnning lingvopoetik tahlili. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 304 b.